

7. Марутян Р.Р. Просветительская деятельность Н. А. Карышева // Краєзнавство на Запоріжжі. – Вип. 2.
8. Пуха И.И. Из страниц прошлого // Индустриальное Запорожье. – 1989. – 15 августа.
9. Державний архів Запорізької області. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 126. – Арк. 314.
10. Запорізький державний технічний університет. Історичний нарис (1900-2000). – Запоріжжя, 2000.
11. Бальцер А.І. На службі народові. – Запоріжжя, 1995.
12. ДАЗО. – Ф. 56. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 156.
13. Там само. – Спр. 181. – Арк. 142-143.
14. Там само. – Спр. 192. – Арк. 24-25.
15. Там само. – Спр. 214. – Арк. 229-230.
16. Денисов Е. Кобозев Николай Степанович // Азовский вестник. – 1995. – 11 марта.
17. Зиброва Н. Кобозева Гора // Азовский вестник. – 1995. – 4 февраля.
18. Войцеговская О. Золотой купол часовни // Азовский вестник. – 1994. – № 26.
19. Ломоносов А.О. Кобозев Н.С. // Азовский вестник. – 1994. – № 27.
20. Ломоносов А.О. Кобозев Н.С. // Азовский вестник. – 1995. – № 5.

### Summary

The article points at the fact that in the XIXth century new forces appeared on historical arena – industrialists and intelligentsia, who took upon themselves patronage of arts and charity activities. The aim of the article is to generalize the material about the patrons of Zaporizhzhya region, to explore the directions, forms and motives of charity activities, to name the patrons and benefactors, to stress certain specificity of charity activities in the region.

С. О. Трофімова

## ЗАПОРІЗЬКИЙ КРАЙ У ПРАЦЯХ М. П. КИЦЕНКА

Микола Петрович Киценко (1921–1982) – відомий літератор, партійний і державний діяч післявоєнного періоду на Запоріжжі, став одним із засновників та ідеологічним лідером створення національно-культурного заповідника Хортиця. Окрім літературної та громадської діяльності, Микола Петрович дуже багато зробив для популяризації історії Запорізького краю. Зокрема, він є автором кількох праць, присвячених історії краю та його перлині – о. Хортиця.

Серед запорізьких дослідників окремі аспекти його діяльності розглядали О.М. Ігнатуша та В.М. Мороко. О.М. Ігнатуша у своїй статті “Хортиця в матеріалах особового архівного фонду М. П. Киценка” аналізує матеріали особового архівного фонду М. Киценка, які стосувалися організації Національного заповідника на о. Хортиця [1, с. 37]. Наукова розвідка В.М. Мороко “Комуністична партія проти співця Хортиці: перший удар по Миколі Киценку” стосується першої догани “по партійній лінії”, висловленій М. П. Киценку після появи його праці “Запоріжжя в бурях революцій” у 1970 р. [2, с. 70–71]. Однак, необхідно зазначити, що творча та наукова діяльність М. П. Киценка (та, власне, як і його громадська та професійна робота) на сьогоднішній день ще не знайшли свого достатнього висвітлення в науково-біографічних дослідженнях. Тому актуальність вивчення діяльності та наукової цього видатного запорожця є цілком логічною й закономірною.

Дана стаття написана на основі першоджерел – машинописних рукописів книг М. П. Киценка “Запоріжжя в бурях революцій” та “Хортиця в героїці та легендах”, які на сьогоднішній день зберігаються в Державному архіві Запорізької області (Ф. 5760). І хоча на сьогодні ці обидві праці є опублікованими, їх машинописний варіант містить авторські правки та певні доповнення, а тому є певною мірою більш інформативними, і не лише у власне науковому, а й в особово-біографічному аспекті.

Для М.П. Киценка історія краю – це, перш за все, – історія запорізького козацтва. Це і не дивно, бо феномен запорізького козацтва в усі часи та епохи вабив своєю яскравістю, неординарністю різноманітних дослідників. Кожен з цих пошуковців знаходив щось своє, приваблює в історії славетного Війська Запорізького Низового. Не стала винятком і радянська епоха. Незважаючи на однобічний підхід в дослідженні історії запорожців та певні ідеологічні штампи, які викривляли історичну дійсність, радянські історики, безперечно, внесли свій значний внесок в історію дослідження цього питання.

Проте історія запорізького козацтва завжди вабила не лише істориків-професіоналів. Яскравим підтвердженням цієї думки є творча спадщина відомого запоріжця Миколи Петровича Киценка. І хоча у творчому доробку дослідника всього чотири роботи, в яких він розглядає питання, пов’язані з історією запорізького козацтва, це не применшує його науковий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки.

Нагадаємо, що М. Киценко був заступником голови облвиконкому, а до цього першим секретарем сільського обкому КПУ (1963 р.), куди в свою чергу прийшов з посади начальника управління культури обласного виконавчого комітету. Враховуючи ці факти його біографії, читач може припустити, що перед ним черговий чиновник-бюрократ, який вирішив увіковічнити своє ім'я шляхом компіляції чи замовлення написання історичного твору. Насправді це не так.

Як часто буває в житті, справжнє захоплення історичним минулим випадає на долю непрофесіоналів. Але захоплює настільки глибоко й щиро, що не відпускає до кінця життя. І більше того, таке захоплення інколи дозволяє побачити більше і глибше, ніж людині зі спеціалізованою освітою та науковим ступенем. Таке глибоке, щире захоплення випало і на долю М. Киценка. Він справді був дуже начитаною людиною і дійсно розбирався в тому, про що писав. Посилання до його праць свідчать про те, що ним було опрацьовано велику кількість історичних джерел та літератури. Деякі з цих посилань вражають своєю сміливістю. Чого б варте хоча б посилання на сьомий том «Історії України-Русі» М. Грушевського [3, арк. 41]. І це в той час, коли саме ім'я історика було під забороною, а книга готувалася для широкого кола читачів.

Найбільш ґрунтовна його праця, якій він присвятив кілька років свого життя, – «Хортиця в героїці і легендах» (1967). У Державному архіві Запорізької області зберігаються кілька рукописних варіантів цієї книги, починаючи від найпершого, датованого 1966 р., і закінчуючи останнім варіантом другого перевидання 1971 р. Вони наглядно демонструють, що дослідник ні на мить не припиняв свої студії, присвячені історії о. Хортиця та запорізькому козацтву. Підтвердженням цього є і його стаття, яка вийшла в Українському історичному журналі 1968 р. У цих двох працях дослідник підіймає кілька цікавих моментів з історії запорізького козацтва.

Слідуючи хронології питання, він розпочинає з історії появи козацтва як такого. В основі генези запорізького козацтва, за М. Киценком, пануюча тоді так звана соціальна теорія. Згідно з нею факт виникнення козацтва пояснюється як наслідок посилення економічного, політичного, національного та релігійного гніту, який змушував найрішучішу частину населення втікати на вільні землі та самоорганізовувати воєнізоване проживання на нових землях. Водночас ця концепція доповнюється в нього елементами теорії ухидництва, з якою дослідник ознайомився, перечитуючи дореволюційних авторів [4, арк. 36–38]. Також текст не позбавлений деяких, на наш погляд, переколючих історичних фактів. Дослідник стверджує, що козацтво самоорганізовує боротьба з набігами кримських татар і турків, в той час, як литовські пани займаються захистом та укріпленням власних замків, і зовсім не піклуються про простий народ [4, арк. 32]. Як відомо, в епоху середньовіччя та ранішній новий час саме укріплені фортеці були основними елементами оборони в усіх країнах. А під час навали населення ховалося за їх величезними, товстими мурами. Тому досить незрозуміло, яким саме чином литовські феодали повинні були боронити населення. На нашу думку, ця теза в його роботі свідчить про те, що дослідник розглядав описані події з точки зору людини ХХ ст., і зовсім не зважав на принцип історизму у своєму дослідженні.

Однак найважливіша для нього проблема, пов'язана з різними точками зору з приводу існування Січі на о. Хортиця. М. Киценко був щирим прихильником розташування цього укріплення на найбільшому острові на Дніпрі. Як доказ цієї версії, він наводить кілька аргументів. По-перше, він звертається до усної народної творчості, до народної пам'яті, в якій о. Хортиця нерозривно пов'язаний із запорізьким козацтвом. По-друге, о. Хортиця найбільший, а значить і найбільш придатний для оборони острів на Дніпрі. Він порівнює два острови, і приходиться до висновку, що береги о. Хортиця більш крутіші й вищі. Дослідник навіть заперечує твердження Д. Яворницького про те, що Томаківський острів є більш захищеним в цьому відношенні. По-третє, відсутність на о. Хортиця Січі дозволяла б татарам безперешкодно переправлятися на правий берег Дніпра, унеможливлювала б контроль над Кічкаською переправою, і дозволяла б створити міцний татарський форпост у пониззі Дніпра. Підсумовуючи, він підкреслює, що о. Хортиця є природною фортецею, і Запорізька Січ повинна була існувати на острові, хоча її залишків і не виявлено [3, арк. 40]. Дозволимо собі не погодитися з цими аргументами. По-перше, на той час в народній свідомості поняття «Хортиця» і «козацтво» були нерозривними, а цю нерозривність було сформовано більш пізнішим розташуванням на острові козацьких зимівників, залагами часів П. Сагайдачного та українських діячів ХІХ ст. [5, арк. 97]. По-друге, М. Киценко забуває про те, що нове русло Дніпра до спорудження Дніпрогесу, шлюзів та штучного поглиблення лінії фарватеру являло собою неглибоку річку з величезною кількістю островків та заплав. Тому переправитися на нього було неважко, особливо взимку, коли ці невеличкі протоки повністю замерзали. Пригадаємо хоча б, як штурмували замок Д. Вишневецького татари. По-третє, досить незрозуміло, чому протягом кількох століть жодна з сил не спорудила на о. Хортиці значного укріпленого пункту. Можливо, це якраз і пов'язано з тим, що утримати оборону на такому величезному острові, на який досить легко перебратися, бо довжина берега сягає одинадцяти кілометрів, просто неможливо.

Таку послідовну позицію стосовно існування на острові хоча б, і не першої, то будь-якої іншої Січі можна легко пояснити, якщо пригадати, яку роль зіграв М. Киценко у появі музею Запорізького

козацтва на Хортиці. Як відомо, він був головним ініціатором і рушійною силою цього проекту [5, арк. 1–2]. Це відобразилося і на його творчості: по-перше, запорізьке козацтво розглядалось ним у контексті – “козацтво – січ”, тобто до сфери його інтересів входили аспекти з історії козацтва, пов’язані з Хортицею, а по-друге, це було чи не найважливіше для нього питання. Питання, яке змушувало його постійно займатися новими пошуками доказів щодо розташування Січі на острові. З кожною новою редакцією рукопису чи перевиданням аргументи “за” підсилюються. Автор для другого перевидання залучає нові, ще не використані ним джерела з історії України. Насамперед це нові нотатки, записки та щоденники іноземних мандрівників [3, арк. 48–49]. Вони не вносять додаткової ясності в досліджуване питання, але на переконання М. Киценка підсилюють його аргументи. Намагаючись остаточно переконати читача, він ніби ображено пише: “Наша вітчизняна наука свідчення іноземців вважає авторитетними джерелами для історії України, і це, безумовно, правильно. ...Однак загальновідомо й інше: при визначенні того чи іншого історичного явища не можна ігнорувати вражень і оцінок тогочасних подій, викарбуваних у пам’яті нашого народу” [3, арк. 44].

Більше того, таке переконання у своїй правоті, на нашу думку, підсилювалося тим, що ще з XIX ст. було закладено етнокультурний міф про “Хортицю”. У рамках цього міфу в народній уяві вже кілька десятиліть років о. Хортиця був нерозривно пов’язаний з козацтвом. Відтоді більшість українців сприймають Хортицю як відправний пункт козацтва [6, с. 98].

Наступне принципове питання для нього – це ототожнення першої Запорозької Січі з замком Д. Вишневецького. Він не погоджується з М. Грушевським та Д. Яворницьким, що замок Д. Вишневецького був прототипом Січі. “Д. Вишневецький феодал, а Січ – це оплот боротьби з феодалами, саме так пояснював це М. Киценко [3, арк. 40].

У той же час він піддає жорсткій критиці В. Голобуцького за положення щодо створення та використання замку для “вгамування низового козацтва” [4, арк. 45–47]. Така критика впливає з усвідомлення дослідника про те, що основні сили Д. Вишневецький спрямовував саме на боротьбу зі спільним ворогом – татарами, а козацтво лише ніби використовувало до певного часу князя, а потім покинуло його.

Ще одне питання, яке хвилювало М. Куценка, – ототожнення Байди та князя Д. Вишневецького. Взагалі українська радянська історіографія розглядала це питання тенденційно. Яскравий її представник історик В. Голобуцький, на думку якого спиралися багато українських енциклопедичних видань [7], вважав, що постать Д. Вишневецького ідеалізувалася буржуазними істориками, незважаючи на реальні факти. Вчений, аналізуючи народну “Пісню про Байду”, з’ясував значення слова “байда” як “гультяй” [8, с. 85]. Зіставивши факти з хроніки М. Бельського зі свідченням французького посла у Стамбулі, історик зазначив, що образ Д. Вишневецького, за трактовкою польського хроніста, надто прикрашений. Інший варіант народної думи про Байду, опублікований В. Руліковським, спираючись на думку сучасників, також носив сліди корекції його образу [8, с. 86–87]. Деякі радянські історики досить виважено висловлювалися щодо ототожнення козака-Байди з князем Д. Вишневецьким. Автори “Історії України” (1943 р.) стверджували, що діяльність Дмитра Івановича відбилась у фольклорі, і в пісні він виступає під іменем Байда, пояснюючи значення слова “байда” як “гуляка” [9, с. 171]. К. Гуслистий та О. Апанович у загальному вигляді розглянули питання щодо ототожнення Д. Вишневецького та Байди. Вони вказали, що князь Дмитро в одній з народних пісень виступав під цим легендарним ім’ям [10, с. 12]. Автори “Історії УРСР” досить стримано висловились з цього питання, висвітлюючи його з історіографічної точки зору. Вони вказували на наявність історичних праць, у яких Д. Вишневецький ототожнювався з пісенним героєм Байдою. Історики, розглянувши деякі варіанти народних пісень про Байду, дійшли висновку, що, очевидно, “Пісня про Байду” – борець проти турецько-татарської агресії – існувала до появи Д. Вишневецького, а варіант, пов’язаний безпосередньо з ним, є більш пізнім [11, с. 135]. Отже, автори цього видання не прямо, а опосередковано відкидали ототожнення Д. Вишневецького з Байдою.

М. Киценко констатує таку ситуацію в історіографії, і стверджує, що в цьому випадку правим є, безперечно, В. Голобуцький, який заперечив тотожність цих персоналій. Не відкидаючи його класової ворожості й експлуататорської сутності, М. Киценко в той же час віддає належне його рішучості у боротьбі з татарами, хоча і в своїх вузько класових цілях.

Не оминув Микола Петрович у своїх працях подій революційних подій жовтня 1917 р. на теренах Запорізького краю. У праці “Запоріжжя в бурях революцій” він ретельно описує події громадянської війни на Запоріжжі. Особливу увагу дослідник звертає на роль Червоного козацтва в захопленні влади у місті Олександрівську та краї в цілому. Він ретельно описує, хто і коли захоплював населені пункти Запорізького краю та перші кроки радянської влади в регіоні, зокрема, створення комун на честь Червоного козацтва [11, с. 135]. Червоною ниткою в книзі проходить теза про непереможну ходу червоних козаків під керівництвом Примакова. Скоріш за все, саме це послугувало неофіційним приводом для жорсткої критики його робіт наприкінці 60-х років, а не

применшення ролі В. Леніна у революційних подіях 1917 р. на Запоріжжі, оскільки майже всі командири червоних козаків були репресовані в 30-х роках.

Елементом популяризації історії краю є згадування М. П. Киценком символу Запоріжжя – Дніпрогесу. На жаль, автор здебільшого описує роль В. І. Леніна у процесі обговорення та ухвалення рішення про будівництво і лише побіжно згадує саме будівництво. Зокрема, він наводить легенду про залучення на будівництво навколишніх селян. Мова йде про те, що нібито агітбригади не могли залучити достатньої кількості селян на будівництво. Вийти з цієї ситуації допоміг випадок, коли один зі старих особисто приїхав на будівництво, де й переконався, що станцію будують для того, щоб в їхніх оселях з'явилася світло, і наступного дня привів майже все село на будівництво [12, арк. 102]. На нашу думку, Микола Петрович тут лукавив, бо як житель запорізького краю не міг не знати, яким чином відбувалося постачання робочої сили на будівництво Дніпрогесу.

Підсумовуючи, варто зазначити, що, незважаючи на певні нестыковки та ідеологічні нашарування, М. Киценко дійсно любив Запоріжжя, дійсно ним захоплювався, і дійсно щиро вірив у те, що писав.

### Джерела та література

1. Ігнатуша О. Хортиця в матеріалах особового архівного фонду М. П. Киценка // Національна перлина Запоріжжя: Збірник тез доповідей. – Запоріжжя, 2003.
2. Мороко В. Комуністична партія проти співця Хортиці: перший удар по Миколі Киценку // Національна перлина Запоріжжя: Збірник тез доповідей. – Запоріжжя, 2003.
3. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. 5760. – Оп. 1. – Спр. 8.
4. ДАЗО. – Ф. 5760. – Оп. 1. – Спр. 6.
5. ДАЗО. – Ф. 5760. – Оп. 1. – Спр. 36. – Док. 10. – “Лист першому секретарю ЦК КП України Шелесту П.Ю.”.
6. Старух О. Хортиця в політичному та соціокультурному дискурсі України 20–30-х рр. ХХ ст.: бачення із сьогодення // Національна перлина Запоріжжя: Збірник тез доповідей. – Запоріжжя, 2003.
7. Советская историческая энциклопедия. – М., 1963. – Т. 3; Український радянський енциклопедичний словник: В 3 т. – К., 1986. – Т. 1; Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1; Український радянський енциклопедичний словник: В 3 т. – К., 1986. – Т. 1.
8. Голобуцкий В.А. Запорожское казачество. – К., 1957.
9. Історія України / С. Юшков, Л. Славін, М. Петровський, К. Гуслистый. / Під ред. проф. М.Н. Петровського. – 1943. – Т. 1.
10. Гуслистый К., Апанович О. Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. – К., 1954.
11. Історія Української РСР: В 2 т. – К., 1967. – Т. 1.
12. ДАЗО. – Ф. 5760. – Оп. 1. – Спр. 28.

### Summary

The article analyze particular of delineation history of Zaporizhia cosaks, October revolution and construction Dniprogess in N. P. Kicenok's works.

**Т. В. Винарчук, Г. П. Макушинська**

## ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНЖЕНЕРНИЙ АКАДЕМІЇ – 50!

У 2009 р. Запорізька державна інженерна академія відзначає свій ювілей – 50 років від початку діяльності. І хоча цей вік відносно невеликий, досягнути вдалося багато. За цей період навчальний заклад подолав шлях від вечірнього факультету до академії, посів гідне місце серед ВНЗ України. Сьогодні Запорізька державна інженерна академія – це великий сучасний навчальний заклад IV рівня акредитації, що став невід'ємною частиною соціально-економічної структури міста Запоріжжя та області.

Професорсько-викладацький склад, співробітники, студенти академії прагнуть зберегти історію свого навчального закладу, про що свідчать постійні публікації в газеті „Академія”, велика кількість збірок спогадів і статей, присвячених різним етапам розвитку навчального закладу, його провідним діячам. Ці опубліковані матеріали стали джерелом для написання цієї статті, крім того автори залучили документи архіву ЗДІА, звіти про діяльність структурних підрозділів, зокрема, навчально-дослідного сектору, приймальної комісії тощо. Автори статті ставлять за мету висвітлення